

BETŰFAJOK ÉS BETŰNEMEK.

IRTA RADNAI MIHÁLY.

Általánosan bevett szokás, hogy tömörszedésű munkák előállítására angol, francia, avagy mediaeval jellegű betűt használunk. Mindenesetre sok függ attól, hogy az előállítandó munka mily irányú. Egész más elbírálás alá tartozik a szép-irodalmi és más alá a tudományos tartalmú munkák szedése.

Nagyon sok tévedést tapasztalunk azon a téren, hogy egyes munkák előállításánál azok jellegével éppenséggel nem törődnek az illető nyomdák. Szinte szemet sértő, ha valamely tudományos munka olvasásába mélyedünk, a melynek kiállítása homlokegyenest ellenkezik az illető munka komolyságával. Találunk benne mindenféle modern fejléczet, záródíszet, díszbetűket, a miket az illető munkába *szépítési* szempontból alkalmaznak, de a melyek minden szépségök daczára lerontják a munka komoly jellegét.

Viszont láthatunk szépirodalmi termékeket, a melyek oly rideg egyszerűséggel vannak előállítva, hogy az olvasó szinte idegenkedik az olvasástól, mert nem találja a könyv tartalmához méltónak az egyszerű és semmitmondó kiállítást.

Nem akarom mindezekért a munkát kiállító nyomdákat okolni, de azért legtöbb esetben mégis csak tőlük függ, hogy

a munka kiállításánál arra ügyeljenek, hogy az a tartalomhoz méltóan legyen kiállítva.

A ki figyelemmel kíséri a könyvpiacra kerülő tudományos és szépirodalmi termékeket, annak bő alkalma nyílik az egyes munkák összehasonlítására, mely összehasonlítás csak néhány nyomdának válik előnyére. Annyira ismeretesek az egyes fővárosi nyomdák ízlései, hogy a legtöbb nyomtatványt már a cím-lapja is elárúlja, hogy mely nyomdában készült. Alább majd egyes nyomdák ízléseivel is foglalkozunk.

Nincs visszatetszőbb dolog szakemberre nézve, mintha valamely munkát forgat kezei között és látja, hogy sok helyütt minő rendszertelenséggel dolgoznak. Híre-hamva sincs az úgynevezett betűfaj-ismeretnek! Egyes folyóiratoknál például nem tesznek különbséget az angol vagy francia jelleg között, hanem épp úgy összekeverik e két teljesen idegen betűfajt, mintha az a legtermészetesebb dolog volna.

Nem szólok itt a kisebb kaliberű nyomdákról, hol az ilyeneket csak a legritkább esetben lehet elkerülni, hanem csak a nagyobb szabású nyomdákról, a hol az ilyesmik előfordulása csak hiányos szakismeretre vall.

Ott vannak heti és élcslapjaink, vegyük azokat kezeinkbe és látni fogjuk, hogy egyik-másik szinte betűminta-könyvnek is beválna, annyi mindenféle betűfaj van azokban összekeverve. Az az érvelés, hogy ezáltal nagyobb hatást érünk el, nem éppen találó. Mert nézzük meg azokat a lapokat, melyek az első betűtől az utolsóig egy jellegű betűfajból vannak szedve, mennyivel kellemesebb hatást keltenek azok nemcsak a szakembernél, hanem még a laikus olvasónál is.

Ha már angol vagy francia jellegű betűfajból szedetnek egy munkát, akkor legalább megtehetnék azt, hogy a munkában előforduló címeket is a szövegbetűnek megfelelő fajból szedessék.

Nemcsak tipográfiai, hanem szépészeti szempontból is helytelen, ha azt látjuk, ha angol jellegű (azaz gömbölyded alakú) antiquból szedett munkában az előforduló címek francia

jellegű, vagy ehhez hasonló betűkből vannak szedve. És az ilyen helytelenségek napirenden vannak. A nagyobb nyomdák nem használhatják kifogásúl, hogy nem rendelkeznek a szükségeltető betűkkel; csakhogy figyelmes áttekintés is kell ahhoz, hogy egy munka kiállítása tipográfiai szempontból is helyes legyen.

Vegyük például szemügyre napilapjainkat. Ugyan melyiknek van oly kiemelő betűfaja az ujdonságoknál, a mely céljának megfelelne. Én még nem találtam egyet sem, és úgy hiszem, olvasóim sem. Egyáltalán e téren látható legjobban, hogy napilapjaink tipográfiai kiállításánál a szorosán vett szakértelmet teljesen figyelmen kívül hagyták.

De ha már sok esetben a nyomda nem is törődik szigorúan a munkák korrekt kiállításával, legalább a szaktársaknak kellene egy kis súlyt fektetni arra, hogy munkáikat helyesen és jól állítsák elő s egy kevés szorgalommal és igyekezettel mindegyikük megtudhatná azt, hogy mily betűfajokat lehet egymással kapcsolatosan alkalmazni.

De térjünk át arra, hogy az antiqua jellegű szedésnél mily fajta betűket lehet felhasználni czimekúl és kiemelő szavak gyanánt.

Az antiqua betű jellege az, hogy vagy gömbölyű tojásdad, vagy kevésbé hegyes. Tehát ezeknek megfelelőleg nem szabad abba a hibába esni, hogy ezekkel ellentétes betűfajokat használjunk czimek vagy kiemelés gyanánt.

Az angol jellegű antiqua szedésnél legczélszerűbben az angol egyiptienne fajok, a keskeny és széles clarendon és az angol elzevir használható czimek gyanánt. Míg a francia jellegű antiquához a modern groteszk, a steinschrift-fajták és a renaissance-fajok. Ezek a felsorolt fajok majd minden nyomdában megvannak s így nem okoz fejtörést, hogy mit hogyan és mikép szedjünk.

És ha szem előtt tartjuk ezeket a szabályokat, úgy nem esünk minduntalan tévedésekbe. Hisz azért tanuljuk mesteriségünket, hogy annak minden csinjával tisztában legyünk és

ha ebből a szempontból indulunk ki, akkor elkerülhetjük azt, hogy sokszor a fejünket törjük azon, hogy egyes betűfajokat mikép alkalmazzunk és így a betűfajok összeegyeztetésénél nem követünk el hibákat.

A könyvek vagy füzetek tartalmához méltóan kell a címoldalt is szedni. Ha például valamely munkának címoldalát szedjük, nem szabad megfélekednünk arról, hogy tudomást nyerjünk az illető mű tulajdonképeni tartalmáról. Tudományos jellegű munka címoldalának bizonyos komoly jelleggel kell bírnia. Tehát a szedésnél mellőznünk kell mindenféle felesleges dolgot és csak tisztán a sorok helyes szedésére kell fektetni minden súlyt. A használandó betűfajnak keresetlen egyszerűnek kell lenni s ugyanazzal a jelleggel kell bírnia, mint a milyen a felhasznált szövegbetű.

Sokszor látjuk, hogy valamely tudományos munka belső címlapja olyaténkép van kiállítva, mintha valami reklámról lenne szó. Ezeket a hibákat rendszerint az apróbb nyomdák követik el, melyeknél nincs meghonosítva semmiféle izlés vagy irány, hanem minden nap más és más fajta irányt utánoznak munkáikon.

De azt már láttam nagyobb szabású nyomdaintézetek munkáin is, hogy címszedésnél az angol jellegű betűfaj között rendszeresen szerepeltetik a francia jellegű renaissance-ot, holott nagyon sokszor el lehetne ezt a helytelen keverést kerülni, ha az illető szedőknek egy kis fáradság nem okozna oly nagy nehézséget. Pedig a kiknek az ilyesmi is áldozat, azok sohasem fognak arra az álláspontra jutni, hogy valamely munka helyes kiállítását megítélni képesek legyenek. Nagyon sokszor elkerülhetnék a szedők, hogy az illető nyomdát megróják valamely munka pongyola vagy hibás kiállításáért, ha egy keveset törődnének azzal, hogy mit és hogyan szednek.

A szépirodalmi munkák kiállítása egész más elbírálás alá esik, mint a tudományos munkáké. Itt már úgy a szövegnek, mint a címnek tetszetősebbnek kell lennie.

Szövegbetűnek rendszerint a mediaeval jellegű betűfajokat

használjuk, melyeknek metszése finomabb, mint az angol vagy francia antiquaé. Pár évvel ezelőtt még szegények voltunk a mediaeval fajokban, de az utóbbi időben az öntödék sok fajtát hoztak forgalomba, melyek különösen szépirodalmi munkáknál használhatók fel szövegbetűnek.

A mediaeval betűknek már a metszése is olyan, hogy azokat a finomabb munkákra predesztinálja. De azért, ha teljesen közönséges munkákra használjuk, a melynél nem fektetünk súlyt munkánk kiállítására, akkor ez teljesen hatástalan marad. Ügyelnünk kell továbbá különösen arra, hogy a mediaeval jellegű szövegnél minő betűkből szedjük a címeket. Az öntödék versengése következtében rendkívül sok mediaeval jellegű betűfaj lát napvilágot, a melyeket sok helyütt különös előszeretettel szoktak felhasználni czímsorok gyanánt. Nagyon visszatetsző, — különösen szakemberre nézve — ha valamely díszesebb munka kezünkbe akad és abban excentrikusabbnál excentrikusabb betűfajokat látunk alkalmazva czímsorokúl.

A mediaeval jellegű munkáknál legczélszerűbb és legtetszetősebb, ha a szövegbetűnél valamivel nagyobb, de ugyanolyan fajú betűt alkalmazunk czímsorok gyanánt. Ezáltal bizonyos nemes egyszerűséget teremtünk meg, a mely egyszerűség megfelelő csínt ad munkánkknak.

Lehetőleg kerülni kell azt, hogy a közönséges mediaevallal egyfajú, de azért más jellegű román mediaevalt keverjünk össze. A szakképzett szedő, ki e két rokon faj sajátosságával tisztában van, óvakodik is az ilyesmiktől, mert tudja azt, hogy e két rokon mediaeval nem harmoniál annyira egymással, hogy nyugodt lelkiismerettel keverje azokat. Különösen a verzál soroknál szembeötlő e két faj különbözősége. Akármelyik mediaevalt használjuk szövegbetűnek, ahhoz mértén kell a címzetűket is megválasztani.

Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a mig az angol vagy francia jellegű antiquát ritkítás nélkül (kompressz) alkalmazhatjuk, a nélkül, hogy ez rossz benyomást keltene, addig a mediaeval jellegű betű megkívánja a mérsékelt ritkítást,

mi által a sorok közötti üresség tetszetőssé teszi az egészet, míg ha tömören használjuk, akkor a máskülönben tetszetős betűfaj egészen elveszti szépségét. Azért láthatjuk is, hogy nem ritkán kétszeresen is tágitják a sorokat, ahhoz képest, hogy minő nagy a betű képe.

Szépirodalmi vagy díszmunkánál arra is kell ügyelnünk, hogy munkánknál lehetőleg a tartalomnak megfelelő fejléceteket és záródíszeket is alkalmazzunk, hogy ezek által annak tetszetősebb kiállítást kölcsönözzünk. De ha nem rendelkezünk megfelelő ily díszítőanyaggal, akkor helyesebb ezeket mellőzni és az egyszerű, de azért izléses kiállítással hatni, semmint holmi szedett-vedett díszet alkalmazni fejlécz vagy záródísz gyanánt.

A fent elősorolt tévedések még csak hagyján. Mennyivel több gondot és nehézséget okoz azonban a kerethen előforduló címek szedése. Ily helyütt, hol nem lehet és nem is czélszerű egyfajta betűket használni, mert az egyes sorokat hol előtérbe, hol pedig háttérbe kell helyezni, ez igen óvatos áttekintést igényel. Ha az ilyen esetben az angol vagy francia jellegű betűfajokat keverjük is, de azért abba a hibába még se szabad esnünk, hogy mediaeval jellegű betűfajokat a közönséges antiqua jellegű betűfajokkal keverjük. Az ilyesmit elköve-tése nem vall valami finom érzékre, sem pedig kifogástalan szakképzettségre.

Tegyük fel például, hogy egy árjegyzék külső címlapját kell szedni, a hol úgy a keretnek, mint a szövegszedésnek dominálni kell. Ha az ilyesmit nem egy e tekintetben gyakorlolt szedő végzi, úgy az árjegyzék címlapja egy cseppet sem lesz tetszetős.

Sokaknak ez könnyű feladatnak látszik, pedig hát bátran elmondhatnók ama példabeszédet: »Atdál Uram esőt stb.« Mert rendesen azt hangoztatják, hogy könnyű manapság dolgozni, hisz rendelkezésre áll minden nagy választékban, míg ez azelőtt nem volt. Ez igaz dolog; de hát azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy azelőtt nem is követeltek annyit a nyomdásztól, mint manapság. Azután a meddig kevés állott a

szedő rendelkezésére, nem is kellett neki sokat tanakodni, hogy mit miből és hogyan szedjen. Míg most annyi mindenféle áll rendelkezésére, hogy azt sem tudja, hogy mit lenne legjobb felhasználni a szedésnél. És azután úszni kezd a szedő. A ki előtt a szakképzettség talány, az ily alkalomkor benne marad a hinárban. A szakképzett egyén, a ki határozott izlés-sel bír arra nézve, hogy meg tudja ítélni azt: mi a helyes és jó, meg hogy mely díszítőanyag és betűfaj felel meg leg-czélyszerűbben amaz árjegyzékhez szedendő boritékczimre, hamar feltalálja magát, természetesen az illető szedő intelligenciájától függ, hogy esetleges változásokat eszközöljön a szedésnél, ha ugyan a sorokat nem tudja úgy elhelyezni, hogy azok jó benyomást keltsenek.

Térjünk át most az úgynevezett reklámszerű szedésre, a melynek végzésénél nem elegendő, hogy valaki jó szedő legyen, hanem bizonyos alkotó tehetség is kívántatik hozzá. Miután itt a főszűly a reklámszerűsége van helyezve, nem esik oly szigorú bírálat alá a betűfajok keverése. Itt csak arra kell ügyelnünk, hogy túlságos erős betűkből szedett sorokat ne alkalmazzunk sovány betűfajokból szedett sorokkal kapcsolatosan, mert ez zavarólag hat a szemre. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy miután már a reklámszerű jelleg is megkívánja, hogy maguk a betűk is bizonyos mértékben reklámszerűek legyenek, tehát az egészen közönséges betűfajok használatát lehetőleg kerülni kell és inkább oly betűfajokat alkalmazzunk, a melyek mindjárt lebilincselik az olvasó vagy szemlélő figyelmét. Különösen alkalmasak e célra az újabb időkben gyártott reklámkurzivok, groteszkek és modern verzálisok, a melyekhez czélyszerűen felhasználható kettős betűk vannak összeöntve, mint például az *ff*, *rt*, *ss*, *ch*, *pp*, *la*, *au*, stb., továbbá a Kloberg-czég által forgalomba hozott összeszedhető reklámbetűk, valamint sok más egyéb hasonló jellegű betű.

A legújabban tért hódított modern irányynak is megvannak a sajátos betűi és díszítményei, és ezeket nem tanácsos keverni a régebbi betűfajokkal. De hát erre nincs is szükség, mert az

öntödék annyi új meg újabb modern betűt hoztak forgalomba, hogy azok szinte kiszorítják a díszesebb nyomdatermékeken a régebbi jellegű betűfajokat és díszítményeket. A modern irány bevonulása után rövid időre elterjedt szecsesszionista irány a nyomdászatban is tért hódított, de ennél jóformán semmiféle szabályt nem állapíthatunk meg, mert itt csak a szedő leleményességétől függ, hogy olyasmit alkosson, a mi ennek a jellegnek megfelelően.

Azoknak, kik a nyomdászatban e téren akarnak haladni, nemcsak jó akccidensz-szedőknek kell lenniök, a kik a rajzolásban ügyesek, hanem a festőművészetben is némi jártassággal kell birniök, hogy a szedés színezésére nézve már előre tájékozva legyenek. Tisztán kézi szedéssel, vagy díszítő-anyaggal nem igen lehet ily modorban dolgozni. Itt már a szedő ügyességének kell előtérbe lépnie, mely pedig olyaténkép, hogy szecsesszionista-jellegben készült rajzát Mäser-féle lemezre viszi át és ott azután kénye-kedve szerint készíti azt. Ily módon azután rajzolhat magának oly betűket, a minőket akar s nem is okoz neki fejtörést azután az, hogy nem talál megfelelő betűket a szedéséhez.

Ámbár öntödéink számoltak ezzel az irányzattal s igyekeztek is szecsesszionista-jellegű betűfajokat gyártani. Ez sikerült is, még pedig olyan mérvben, hogy ember legyen a talpán, ki az azokból szedett sorokat elolvassa.

De azért megvan ennek az a jó oldala, hogy furcsaságainál fogva mindjárt szembe ötlük és ezáltal azután felkeltik az általános figyelmet. Csak arra kell ügyelnünk, hogy túlzásig ne ragadtassuk el magunkat és nehogy azt higyjük, hogy minden unikum már szecsesszionista-jellegű. Különösen áll ez a nyomásra nézve, a hol a legjobban észrevehető a szecsesszionista irány túlhajtása.

A több színben nyomtatott munkánál a szedőnek számolni kell azzal, hogy az egyes színben nyomandó sorokat ahhoz mértén szedje. Mert tudvalevő dolog, hogy egy-egy sor különféle színekben nyomva, mindig más és más hatást kelt. Azért

a szedésnél ezzel mindig számolni kell a szedőnek és a színnyomásra szánt sort rendszeren oly betűfajból kell szedni, a mely a legjobban megfelel az illető szín használatánál. Elfogadható szabály az, hogy a színben nyomandó sorhoz erősebb jellegű és határozottabb betűfajt kell alkalmazni, mint a közönséges fekete nyomáshoz, mert máskülönben hatástalan marad.

Ez a szabály alkalmazható még a reczés és bőrutánzathoz hasonló boritékok szedésénél is. Nem egyszer láthatunk ily fajta boritékokat, hol a legnagyobb erőfeszítéssel is alig bírjuk kibetűzni a sorokat, annyira világosak ezek a boritékhoz képest. És ezeknél nemcsak ez a baj, hanem hozzájárul még az is, hogy a finomabb metszésű betűk a nyomásnál tönkremennek, mert a boritékpapír, melynek összetételében különféle anyagok vannak és sok helyen kicsomósodnak, a betűt összenyomják. Ha pedig ez gyakran ismétlődik, úgy ezáltal a nyomda betűanyaga rövid időn belül használatlanná lesz, a mi természetesen érzékeny anyagi veszteséget okoz.

* * *

Megemlítendőnek tartom e helyütt, hogy a fővárosban a legegyszerűbb, de azért a legtetszetősebb izlésben a *Franklinnyomda* állítja ki munkáit. Nemes egyszerűséggel párosult keresetlen csin ömlik végig sajtótermékein. Legyen az akár lap vagy könyv, úgy abban a legpesszimistább kritikus sem talál tipográfiai szempontból hibát a betűfajok használata és keverését tekintve.

Ez a műintézet nem hódol a most divó irányzatok egyikének sem, hanem megmarad az általa meghonosított elzevirizlés mellett. Szigorúan ügyel arra, hogy az egyes speciális betűfajokból szedett munkáiban ne forduljon elő a legcsekélyebben sem másfajta betűk keverése, a mi a nyomda pazarúl felszerelt betűanyagát dicséri és ebben a tekintetben hazánkban páratlanul áll.

A legközelebb állnak hozzá az elzevir-irány követésénél a *Pallas* és az *Athenaeum*. Az előbbi azonban nem e téren

szerepel, mint inkább azon, hogy ebben az intézetben fejlesztik leginkább a modern akcзиденziát, a mely tekintetben elsőrangú helyet foglal el.

A *Pallas* nem kimél sem áldozatot, sem fáradságot, csak-hogy az intézethől kikerülő akczensz-munka méltó is legyen czíméhez. A Mäser-féle lemezek kidolgozása akczensz-szedés czéljaira szintén itt kezdett fellendülni, miáltal alkalmat nyújt szedőink a művészies irányban való kiképzésre. Akczensz-szedőink számottevő része itt szerezte meg magának azt a jártasságot, a melylyel e téren bírnak.

Az *Athenacum* csak újabban rendezkedett be az akczensz-szedésre és tekintve a költséges beruházást, melyet e célra áldozott, arra enged következtetnünk, hogy ezen a téren is méltó akar lenni a többi hasonló intézethez.

A magánczégek közül *Hornyánszky Viktor* nyomdája foglalja el az első helyet a modern tipográfiai termékek kiállítása tekintetében és különösen az illusztráció-nyomás terén híres, a mely tekintetben pláne az első helyet foglalja el.

Bámulatra méltó, hogy a nyomdászat az utóbbi években mennyire fellendült. Különösen csodálatraméltó az, hogy a betűöntödék mennyi igyekezettel törekednek arra, hogy a különféle irányzatoknak megfelelő betűfajokat és díszítményeket bocsát-hassanak a nyomdász rendelkezésére. Ebből is láthatjuk, hogy mennyit tanúlnak és igyekeznek, csak-hogy a mai kor kivánalmainak minden irányban megfelelhessenek.

Csak az a baj, hogy épp azok, a kiknek kényelmére és könnyebbségére mindezek történnek, nem fordítanak súlyt arra, hogy ők is a korrallal haladva, igyekeznének magukat kiképezni, hogy a rendelkezésükre álló anyaggal dolgozni is tudjanak. És ezek a nyomdászok legnagyobb része.

Nem tudom, minek nevezzem azt a közönyt, melyet a nyomdászok nagyobb része — különösen a fiatalabb generáció, a melynek leginkább érdekében állana — a szakképzés iránt tanusít. Vagy talán elég annyi a szakképzettségből, ha sorokat tudunk szedni? Hogyan boldoguljunk azon a pályán,

mely élethivatásunk, ha nem akarunk annak minden ágazatával megismerkedni? Nem tudja előre senki sem, hogy mit hozhat részére a jövő. És miután mint munkások úgy is ki vagyunk téve a sors hányatásának, az egyoldalú kiképzésnek drágán fizethetjük meg az árát, mint azt már sokan tapasztalhatták.

Ha már minden rendelkezésünkre áll, hogy szakmánk különféle ágaiban kiképeztetést nyerhessünk, akkor ne ámitgassuk magunkat különféle ürügyekkel a jelenlegi rossz viszonyokra nézve, hanem arra törekedjünk, hogy szakmánkban tökéletessé tegyük magunkat és hogy mint nyomdász minden tekintetben megfeleljünk hivatásunknak.

